

ПЕРЕДМОВА ПЕРЕКЛАДАЧА	13
-----------------------------	----

ПЕРЕДМОВА ШАМС АД-ДІНА АШ-ШАГРАЗУРІ, АВТОРА КОМЕНТАРЯ ДО «ФІЛОСОФІЇ СВІТЛА»	31
---	----

ПЕРЕДМОВА ШІГАБ АД-ДІНА АС-СУГРАВАРДІ, АВТОРА КНИЖКИ	45
---	----

ЧАСТИНА ПЕРША	53
---------------------	----

ТОЧНІСТЬ ДУМКИ

Розділ перший. Слово як означення смислу	55
--	----

Розділ другий. Про поділ на уявлення і переконання	56
---	----

Розділ третій. Про щосевості	57
------------------------------------	----

1 Нумерація частин, розділів і підрозділів дещо видозмінена для зручності орієнтації в тексті, оскільки в наявних виданнях оригіналу існують розбіжності. Імовірно, першоджерело самого ас-Суграварді містило лише назви розділів, тож додавання поділу редакторами спричинило певну плутанину.

Розділ четвертий. Відмінність між самісними і зовнішніми акциденціями	58
Розділ п'ятий. Загальне не існує в зовнішній дійсності	59
Розділ шостий. Людські знання	60
Розділ сьомий. Означення та його умови	61
<i>Розділ про дефініції</i>	62
<i>Принцип філософії світла, який спростовує підходи перипатетиків до визначень</i>	63

ЧАСТИНА ДРУГА 65

ДОКАЗИ ТА ЇХНІ ОСНОВИ

Розділ перший. Судження і силігізм.	67
Розділ другий. Поділ суджень	69
Розділ третій. Про модуси судження.	72
<i>Мудра заувага. Пояснення того, що всі судження взагалі можна звести до необхідних і обов'язкових</i>	73
Розділ четвертий. Суперечність і її визначення	76
Розділ п'ятий. Про обернення.	77
Розділ шостий. Силігізм.	79
<i>Заувага «філософії світла» стосовно заперечення</i>	80
<i>Принцип перший</i>	81
<i>Ще один принцип</i>	83
Розділ про умовні судження.	85
Розділ про силігізм від зворотного	86
Розділ сьомий	87
<i>Про зміст силігізмів і доказів</i>	87

Розділ про аналогію	90
Розділ про поділ доказів на «чому» і «якщо».	92
Розділ про шукане	93

ЧАСТИНА ТРЕТЯ 95

ПРО ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ Й ДЕЯКІ ВІДМІННОСТІ В СУДЖЕННЯХ ПРИХИЛЬНИКІВ ФІЛОСОФІЇ СВІТЛА І ПЕРИПАТЕТИКІВ

Розділ перший. Про силогізм	97
---------------------------------------	----

Розділ другий. Деякі уточнення й способи	
--	--

вирішення проблем	104
-----------------------------	-----

Принцип утворення складових речі	106
--	-----

Про загальний принцип	106
---------------------------------	-----

Принцип і пояснення.	107
------------------------------	-----

Принцип обертання, який спростовує принцип перипатетиків.	109
--	-----

Розділ третій. Деякі судження з точки зору	
--	--

філософії світла.	112
---------------------------	-----

Вступ.	112
----------------	-----

Судження про умоглядні формулювання.	116
--	-----

Про те, що акциденційність не належить до дійсності самих акциденцій.	126
--	-----

Іще одна вказівка. Про те, що перипатетики вважають неможливою дефініцію речей, субстанція яких належить до невідомого класу	127
---	-----

Іще одна заувага. Спростування першоматерії та форми.	128
--	-----

<i>Твердження про те, що першоматерія</i>	
<i>матеріального світу — це розмір,</i>	
<i>який тримається сам на собі</i>	134
<i>Іще одне твердження, пов'язане</i>	
<i>з формою і матерією</i>	135
<i>Принцип, який спростовує</i>	
<i>індивідуальну субстанцію</i>	144
<i>Принцип неможливості порожнечі</i>	145
<i>Про судження, яким обґрунтовують</i>	
<i>існування душі</i>	146
<i>Судження про платонівські ейдоси</i>	148
<i>Принцип походження складної причини</i>	
<i>із простої речі</i>	151
<i>Судження, яке спростовує тілесність</i>	
<i>світіння (шаа)</i>	153
<i>Твердження про слабкість того,</i>	
<i>що говорить на тему зору</i>	157
<i>Принципове судження про те,</i>	
<i>як людина бачить речі у дзеркалі.</i>	158
<i>Принцип, який стосується звуків і літер.</i>	160
<i>Про єдність і множинність</i>	161

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА 163

ПРО БОЖЕСТВЕННЕ СВІТЛО, СВІТЛО СВІТЛА, ПОЧАТКИ ІСНУВАННЯ ТА ЇХНІЙ ЛАД

<i>Розділ перший. Про світло, його сутність,</i>	
<i>світло світла і те, що походить</i>	
<i>від нього першим</i>	165
<i>Про те, що світло не потребує</i>	
<i>визначення</i>	165

<i>Визначення незалежності</i>	165
<i>Про світло й темряву</i>	165
<i>Потреба тіла в існуванні</i>	
<i>й абстрагованому світлі</i>	168
<i>Абстраговане світло не можна помітити</i>	
<i>за допомогою відчуттів</i>	169
<i>Кожне світло як таке — абстраговане</i>	170
<i>Загалом про те, що кожен, хто здатен</i>	
<i>себе пізнати, належить</i>	
<i>до абстрагованого світла</i>	170
<i>Розлого про те саме</i>	170
<i>Уточнення</i>	173
<i>Судження про те, що пізнання речі</i>	
<i>насправді є виявом її самої,</i>	
<i>а не абстрагуванням від матерії,</i>	
<i>як про це заявляє школа</i>	
<i>перипатетиків</i>	174
<i>Світло та його види</i>	177
<i>Принцип, який свідчить про те, що тіло</i>	
<i>не породжує тіло</i>	179
<i>Абстрактне уможлягне світло</i>	
<i>відрізняється у ступенях</i>	
<i>досконалості, а не за видом</i>	180
<i>Відмінності серед абстрагованого світла</i>	182
<i>Принцип, згідно з яким те, що творить</i>	
<i>перепону, пізнає саме себе</i>	182
<i>Розділ про доведення існування, необхідного</i>	
<i>за своєю самістю</i>	183
<i>Порядок суцїх речей</i>	187
<i>Єдине як причина породжує лише</i>	
<i>один наслідок</i>	187

<i>Перше, що походить від світла світла, — це абстраговане світло, і воно єдине.</i>	188
<i>Правила, які стосуються перепони.</i>	191
<i>Про вольові рухи небесних тіл і про те, як множинність походить від світла світла</i>	192
<i>Яким чином виникає множинність</i>	194
<i>Принцип щедрості світла над світлом</i>	195
<i>Принцип осягнення</i>	196
<i>Іще один принцип філософії світла, відповідно до якого осягнення світла не тотожне освітленню цим світлом спостерігача</i>	196
<i>Кожне вище світло переважає над нижчим, а нижче відчуває любов до вищого.</i>	197
<i>Любов нижчим світлом самого себе — наслідок тиску з боку вищого світла</i>	198
<i>Освітлення, яке дарує абстраговане світло, не вимагає відокремлення якихось речей</i>	198
<i>Походження єдності від множинності та лад цієї єдності.</i>	199
<i>Завершення розмови про зірки й планети</i>	206
<i>Про божественне знання відповідно до принципу філософії світла.</i>	207
<i>Принцип можливого існування для вищого від- повідно до вчення філософії просвітлення.</i>	210
<i>Принцип можливості сходження простого від складного.</i>	217
<i>Принцип, який пояснює поділ володарів форм.</i>	218
<i>Розділ про необмеженість впливу розуму й обмеженість впливу душі</i>	220

ЧАСТИНА П'ЯТА 223

ДІЯ СВІТЛА СВІТЛА І ПЕРЕМОЖНОГО СВІТЛА, А ТАКОЖ ПОЯСНЕННЯ НЕБЕСНИХ РУХІВ

Дія світла не має початку 225

Пояснення того, що світ вічний, і що небесні
рухи завжди колоподібні в повному
сенсі цього слова. 227

Завершення слів про всеосяжне переможне
світло, про висоту й ширину,
про безпочатковість часу та його вічність 231

Рухи небесних сфер відбуваються з метою
здобуття священної насолоди. 235

Принцип, який утверджує самістю речі
щосевість, а не існування. 237

ЧАСТИНА ШОСТА 239

ПЕРЕПОНИ, ЇХНІ АКЦИДЕНЦІЇ, БУДОВА Й СИЛИ

Погіл перепон 241

*Усі рухи зупиняються на субстанційному
або акцидентальному світлі* 246

*Перетворення якостей, не пов'язане
із субстанційними формами* 249

П'ять зовнішніх відчуттів 252

*Кожна властивість душі має
відповідник у тілі* 253

*Відношення розумної душі до духу
живих істот* 254

Внутрішні відчуття не обмежені п'ятьма 255

Видимі та уявні форми 258

ЧАСТИНА СЬОМА 263

ВОСКРЕСІННЯ, ПРОРОЦТВО І СНИ

Переселення душ 265

Як чисте світло може знайти спасіння

у світі світла 270

Про стани людської душі після

відокремлення від тіла 275

Про зло й нещастя 277

Яким чином вище продукує нескінченні

творіння 277

Різні перестороги й можливість знання

потамного 277

Знання про потамне, яке отримують

досконалі люди 280

Записане у скрижалях божественного

нагадування 284

Іще на цю саму тему 286

Про стани подорожніх 287

Заповіт автора 291

ПІСЛЯСЛОВО НАУКОВОГО РЕДАКТОРА 293

ВИБРАНА ЛІТЕРАТУРА 299

ПЕРЕДМОВА

ШІГАБ АД-ДІНА
АС-СУГРАВАРДІ,
АВТОРА КНИЖКИ

Нехай славиться ім'я Твоє, нехай вивищиться святість Твоя і могутність Твоя, нехай славиться сила Твоя! Мир і благословення Твоїм обранцям, володарям усезагального послання, а особливо Мухаммаду-Обранцю, господареві людей і заступнику в Судний День! Мир йому й благословення; даруй нам успіх через Твоє світло і Твій блиск, зроби нас тими, хто згадає Тебе й дякує за Твої блага!

А далі. Знайте, о брати, що ваше рішення про необхідність написання «Філософії світла» забрало в мене всі сили і, разом із тим, послабило бажання шукати допомогу. Якби не мій обов'язок і слово, яке я дав, то відступився би від цього шляху, що його так важливо було виявити. Ви знаєте, як це важко, але ви, друзі, — нехай скерує вас Бог до того, що любо Йому, — жадали від мене, щоб я написав книжку, в якій виклав би все, пов'язане із моїми відчуттєвими досвідами, як в індивідуальних розмислах, так під час різних подорожей, розповівши про них і вам, і кожній

душі, яка прагне частки божественного світла, малої чи великої, і ще всім тим, хто докладає пізнавальних зусиль, слабких чи сильних відчуттями. Знання не дається для того, щоб перекрити людям шлях до Вищого Царства чи заблукати в пошуку, знання дарує Той, Хто «на небосхилі ясному, і не скупиться на розповіді про потаємне»¹. Найгірші століття — це ті, у яких не робляться зусилля для пошуку нового, у яких зникають думки, замикаються ворота відкриттів і руйнуються шляхи спостережень.

Іще до цієї книжки я уклав для вас деякі праці, написані методом перипатетиків, де описав їхні принципи. Зокрема, велику книжку «Скрижалі Трону» (*Ам-Тальвіхат аль-Лухійя уа ль-Аршіїя*), у якій виклав багато принципів, а також трохи меншу на ту саму тему, з назвою «Промені» (*Аль-Лямахат*)². Також я підготував інші праці, деякі з них у ранній молодості. Утім, той шлях був іншим, небагато знань можна було набути, простуючи ним. І мова йшла не про якісь прості розмисли, а зовсім про нову аргументацію, якої я забажав і яка не давала мені спокою.

Та наука про світло, яку я виклав тут, стала можливою завдяки допомозі того, хто йшов шляхом Божим. Нею завдячуємо відчуттєвому досвіду

1 Коран, 81:23 – 24. У вказаних аятах мова йде про носія Одкровення, тобто ангела Джібріла, якого бачив Пророк Мухаммад.

2 Див. огляд цих праць у: Razavi, Mehdi Amin. (1997). *Suhrawardi and the School of Illumination*. New York: Curzon Press. P. 9 – 10.

провідника філософії Платона, господаря сили й світла, а ще до його часів — батька всіх філософів Гермеса й таких величних стовпів мудрості, як Емпедокл, Піфагор та інші. Слова давніх мислителів символічні, й тому той, хто намагається їх спростувати, розуміючи буквально, не вловлює справжнього смислу. Звідси я вивів правило, завдяки якому настає світанок і зникає південь, і це той шлях, якого трималися давні філософи Персії Джамасп³, Фаршадшур⁴, Базірджамгур⁵ і ті, хто жив раніше. Мова не йде, втім, про невір'я зороастрійців чи єресь маніхейців, які призводять до поклоніння замість Бога ще комусь, і так само я не стверджую, що наша ера стане ерою мудрості, але насправді світ не може бути вільний від неї й від особистості, що зможе належно її довести й обґрунтувати, і ця особистість стане намісником Бога на землі, і так буде доти, доки тривають небеса й земля.

Відмінності між філософами сучасними й давніми передусім полягають у словах і формулюваннях, але всі вони говорять про три світи, тримаючись думки про єдинобожжя, і в основі багатьох питань між ними немає суперечності.

Проте Перший Учитель⁶, навіть досягнувши висот думки й повноцінно викладаючи умоглядну

3 Давній перський мислитель і лікар (VI ст. до н. е.).

4 Легендарний перський мудрець.

5 Візир перського царя Хосрова Анушірвана (531 — 579), якому середньовічні перські автори приписують низку винаходів.

6 Тобто Аристотель.

науку, не зміг уникнути того, щоб не перекрутити слова своїх наставників — таких знаних авторів і законотворців, як Агамемнон, Гермес, Асклепій та інші.

50

Існує чимало різних рівнів філософського знання й самих філософів. Це можуть бути мислителі метафізичні¹, які не зважають на науковий пошук, і так само прихильники наукового пошуку, які не належать до метафізичних². Є мислителі, які поєднують метафізику з науковим пошуком, або ті, у кого якась одна складова посередня чи слабша за іншу. Хтось хоче стати метафізичним, а хтось прагне лише наукового пошуку. Той, хто поєднає метафізичне й науковий пошук, стане володарем над іншими й намісником Божим на землі, а якщо ні, то буде лише посередністю і в одному, й в іншому. Не буває так, щоб на землі не знайшлося того, хто прагне метафізичного, але й не може бути володаря над іншими, який віддався лише науковому пошуку, без метафізики. І оскільки світ ніколи не буває без шукача метафізичного, то він має більше прав, ніж той, хто переймається лише науковим пошуком. Йдеться про те, що намісництво Боже завжди мусить бути богонатхненним, а не просто владарюванням, яке ґрунтується на силі.

1 *Мутаалліга* (від *та'аллуг*) — можна атрибутивно розуміти як «божественні», але тут радше мова йде про метафізику, тобто про тих мислителів, які на основі методу досвідної відчуттєвої філософії (*завк*) тяжіють до вивчення «божественної науки» (*аль-'ільм аль-ілагі*), власне «метафізики».

2 Тобто перипатетики.

Метафізичний провідник може бути наділений владою як видимо, так і невидимо, і це той, кого в народі називають «центром» або «віссю» (*кутб*). Він матиме владу, навіть якщо нічого не робитиме, а якщо займатиметься політикою, то настануть світлі часи. Коли ж метафізичного провідництва бракує, світ опиняється в темряві³. Таким чином, слід прагнути водночас до метафізики й до наукового пошуку, спочатку до першої, потім до другого.

51

Ця книжка присвячена прагненням як до метафізичного, так і до наукового пошуку. Не може бути наукового пошуку без метафізичного, і тому все те, що викладене в цій книжці, має певну метафізичну підставу, як дійсну, так і очікувану. Навіть найменш обізнаний читач може сподіватися метафізичного прозріння, яке подарує йому навичку осягнення цих речей, і без цього він не обійдеться. Хто ж прагне лише наукового

3 Ці тези перегукуються як із доктринами різних напрямів шиїтського ісламу, які наділяють духовною й політичною владою *імамів* — нащадків Пророка, так і деяких рухів суфізму, де існувало переконання в наявності сталої кількості праведників у світі, серед яких чільне місце посідає *кутб*, «полюс». Утім, оскільки буквально Шіраб ад-Дін ас-Суграварді не посилається на жодне із цих учень, питання про його політичну доктрину (як і її сумні наслідки, що призвели до страти мислителя) залишається дискусійним. Див. можливі інтерпретації у: Ziai, Hossein. (1992). *Source and Nature of Authority: A study of Suhrawardī's Illuminationist Political Doctrine* // Charles Butterworth (ed.), *The Political Aspects of Islamic Philosophy: Essays in Honor of Muhsin S. Mahdi*. Cambridge: Harvard University Press. PP. 304 – 344.

пошуку, той нехай іде шляхом перипатетиків, який для цього добре підходить. Із такою особою немає сенсу говорити на теми принципів просвітлення (*аль-кава'їг аль-ішракія*), а послідовники філософії світла викладають ці речі, дотримуючись світлосяйних принципів, і якщо мають сумнів щодо певних основ, то відмовляються від них. Так, наприклад, ми пересвідчуємося в якихось речах, що їх можна досягнути за допомогою чуттів, переконуємося в їхніх станах, а далі будемо на їхній основі достовірні науки, такі, як астрономія та інші. І так само ми пересвідчуємося в духовних речах і будемо на них метафізичні науки. Хто йде іншим шляхом, той взагалі не має стосунку до мудрості, перебуваючи в сумнівах.

Те знаряддя, яким послуговується думка, ми тут значно обмежили, зберігши при цьому відповідні корисні настанови, яких достатньо тому, хто прагне просвітлення¹. Хто хоче ширшого знання, нехай звертається до інших праць; ми ж зробили цю книжку в двох частинах.

1 Як зазначає у своєму коментарі Шамс ад-Дін аш-Шагразурі, мова йде про логіку.

ЧАСТИНА ПЕРША

ТОЧНІСТЬ ДУМКИ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ. СЛОВО ЯК ОЗНАЧЕННЯ СМISЛУ

55

Мова йде про те, що означення¹ словом смислу — це передусім «цільове означення». Якщо це лише частина смислу, то означення буде «включним», якщо ж ідеться про необхідний смисл, то це буде «зумовлене означення». І, таким чином, цільове потрапляє в залежність від зумовленого, оскільки в існуванні немає нічого, що не було би зумовлено чимось іншим². Але це може бути неділима річ, про яку не можна говорити окремо. Якщо хтось каже: «Я бачив тварину», то мусить сказати: «Я не бачив людину», але не може сказати: «Я не бачив тіло» або «Я не бачив того, що рухається з власної волі»³.

-
- 1 Араб. термін *даляля* («далля») походить від *даля* («вказувати», «означати», «проводити шляхом»), порів. «доказ» (*галіль*).
 - 2 Як пояснює Шамс ад-Дін аш-Шагразурі, «цільове означення», це, зокрема, випадок, коли мається на увазі конкретна людина, «включне», коли людина як така, тобто люди в цілому, а «зумовленим означенням» може бути визначення людини як здатної до письма чи розумної, оскільки людина від природи має потенцію набувати таку здібність.
 - 3 Оскільки і люди, і тварини мають тіло і рухаються з власної волі.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ. ПРО ПОДІЛ НА УЯВЛЕННЯ І ПЕРЕКОНАННЯ ¹

56

Оскільки річ, яка прихована від тебе, ти все ж можеш пізнати — і ми мусимо про це тут згадати, — то саме так у тебе з'являється дійсне уявлення про неї. Якщо ж пізнається певна річ, але її самість залишається прихованою, і ти не можеш досягнути жодного сліду на тобі від неї, то стан до пізнання й стан після пізнання буде однаковим². Якщо ж ти досягнув певний слід самості на собі, але він не відповідає твоєму знанню про цю річ, то необхідно шукати відповідності саме в твоєму знанні, і цей слід буде тобі його подобою. Правильним значенням буде те, яке відповідає термінологічному вжитку, серед більшості відоме як «загальне значення». Так само й слово на його позначення буде «загальним», як, наприклад, слово «людина» і його значення. Якщо ж мова не йде про уявлення якогось спільного для сукупності смислу, то це буде «часткове значення», як, відповідно, і слово буде «частковим». Кожне значення, яке включає в себе ще щось стосовно нього, називатиметься «включним».

1 Мова йде про терміни *масаввур* і *масгик*, тобто уявлення про річ у розумі та «переконання» у ній (як тлумачить поняття в цьому контексті Кутб ад-Дін аш-Шіразі).

2 Не пізнавши самості речі, особа, яка пізнає, не змінить «принципового» уявлення про річ.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ.
ПРО ЩОСЕВОСТІ

57

Кожна дійсність може бути або простою, тобто неділімою в розумі, або непростою, тією, яка може бути поділена на частини, як, наприклад, «жива істота». Вона складена із тіла й чогось, що зумовлює його життя. Перше можна вважати «загальною частиною», оскільки, якщо взяти до уваги уявлення про тіло, то воно буде загальним, а ось жива істота вже чимось включним стосовно нього. Друге ж можна вважати «окремою частиною», тією, яка притаманна лише йому. Ця частина може бути тотожною частковому значенню речі, як, наприклад, здатність говорити буде тотожна поняттю людськості. А може бути навіть вужчою за смыслом, як, скажімо, «здатність бути чоловіком». Також у дійсності існують окремі акциденції, наприклад, актуальний сміх людини, і так само необхідні акциденції. Необхідна акциденція повинна мати обов'язковий стосунок до дійсності, як, наприклад, наявність трьох кутів у трикутника, позбутися яких в уяві просто неможливо. Або, з другого боку, актуально зробити трикутник таким, щоб у нього змінювалася кількість кутів, оскільки тоді вийде, що трикутник існуватиме без трьох кутів, а це неможливо³.

3 Аш-Шагразурі коментує: «Причиною існування трьох кутів у трикутника є сам трикутник».

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ. ВІДМІННІСТЬ МІЖ САМІСНИМИ І ЗОВНІШНІМИ АКЦИДЕНЦІЯМИ

58

Кожна дійсність, про яку хочуть дізнатися, що насправді зумовлює її самість, без активного втручання, потребує розгляду сама по собі, окремо від інших речей. Те, без чого неможливо уявити цю дійсність й від чого вона походить, власне і є тим, що зумовлює, а також причиною дійсності. Якби дійсність зумовлювало щось інше, то можливі були би видозміни чи взагалі її відсутність, але насправді певна частина ознак передувє повному розумінню речі, маючи безпосередній стосунок до того, що робить цю річ власне річчю. І ця частка, через яку описується річ, наприклад, здатність жити в стосунку до людини й так далі, називається в перипатетиків «самісною». Ми ще згадаємо про це у відповідному місці. Акцидентальне ж у почерговості розуміння йде вже після самої дійсності, й так само дійсність належить до невід'ємної частки його існування. Акцидентальне може бути ширшим за саму річ, як, наприклад, здатність ходити в людини, або вужчим, як, наприклад, здатність сміятися.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ. ЗАГАЛЬНЕ НЕ ІСНУЄ В ЗОВНІШНІЙ ДІЙНОСТІ

Загальне значення не має дійсного існування поза межами розуму, адже якби було інакше, то воно мусило би володіти певною самістю й унеможливити спільність. Це означає, що воно також стало би окремим, тоді як ми встановили його загальним, і тому це неможливо. Тому загальне значення, яке однаково вживається стосовно різних множин, наприклад, «чотири» стосовно певних дійсностей, називається «узгодженим» і може бути більш або менш повним. Наприклад, «білий» стосовно снігу й слонової кістки. Залежно від повноти чи нестачі, смисл може бути означений як «відмінний», а якщо дуже багато понять уживаються на позначення чогось одного, то це називається «синонімією». Якщо ж одне поняття застосовують до багатьох означень, то це називається «полісемією», а якщо поняття вживають в іншому значенні через схожість, близькість чи взаємозумовленість, то це називається «метафорою».

РОЗДІЛ ШОСТИЙ. ЛЮДСЬКІ ЗНАННЯ

60

Людські знання можуть бути або природними, або ні. Невідоме, якщо для його пізнання не буде достатньо пояснення, осмислення чи дійсного свідчення, яке належить великим філософам, необхідно досягати через інші відомості, що будуть провадити до його самості й завершуватися на зрозумілих від природи речах. Якби так не було, то в людей не з'являлося би нових знань, що неможливо.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ. ОЗНАЧЕННЯ ТА ЙОГО УМОВИ

61

Коли річ означається тому, кому вона невідома, то вона повинна бути виокремлена через щось одне, відоме йому, кільком чи всім загалом. Визначення повинно бути очевиднішим за саму річ, а не таким, як вона або менш помітним, і так само визначатися лише через те, що вже відоме. Наприклад, якщо хтось дає визначення слову «батько» як «той, хто має сина», то це неправильно, оскільки значення цих двох висловлювань однако-ве як стосовно відомого, так і невідомого. Хто знає перше, той знає і друге, і тому умовою визначення речі є те, що вона повинна означатися через щось, відоме раніше, а не водночас із самою річчю. Або якщо хтось скаже: «Вогонь у стосунку до першоелементів подібний до душі». Але ж душа — це річ, яка набагато прихованіша за вогонь! І так само слова: «Сонце — зірка, яка сходить удень». Як так може бути, якщо день не визначається інакше, ніж як час сходу сонця. Визначення певної дійсності — це не просто сказати про неї іншими словами, оскільки це може бути корисним суто для тих, кому вже знайома ця дійсність і хто просто сплутав значення певних слів. Тому необхідно дотримуватися всіх меж у неузгоджених означеннях (*igaфam*), і так само в словотворенні (*iшmіkак*).

РОЗДІЛ ПРО ДЕФІНІЦІЇ

62

Деякі люди називають висловлювання, що вказує на самість речі, «дефініцією»; це ті, які стосуються самостей та форми речей. Разом із тим, означення певної дійсності через акциденції, тобто через зовнішні ознаки, називається «описом». Якщо, наприклад, припустити, що тіло поділяється на певні частки (щодо чого одні люди мають сумніви, а інші категорично це заперечують), то для більшості ця частка не буде входити в розуміння означуваного, і так само поняття буде складатися лише з того, як вони собі це уявляють¹. І так само якщо, наприклад, ми припустимо існування цієї частки для води як такої або для повітря, що категорично заперечують деякі люди, то для них введення цих недосяжних відчуттям часток в означуване не дасть нічого для розуміння. І коли йдеться про тіла загалом, то люди передусім уявляють найочевидніші речі, і саме в цьому полягає завдання означення. І якщо так виглядає ситуація з речами, які можна осягнути за допомогою відчуттів, то що вже говорити про те, що лежить поза межами чуттєвого?

Так само, якщо йдеться про людину й те, у чому насправді стверджується її людськість, то для загалу й обраних серед перипатетиків це невідомо. Так, вони визначають людину як «розумну істоту», використовуючи «розум» як акциденцію, що зумовлена дійсністю людини та її душею як початком усіх цих

1 Мова йде про атомізм, який критикували практично всі східні перипатетики (включно з Ібн Сіною).

речей. Як наслідок, те, що вони означають, належить лише до другорядних речей і акциденцій, хоча немає нічого, ближчого до людини, ніж її душа. Що вже говорити тоді про всіх інших?

ПРИНЦИП ФІЛОСОФІЇ СВІТЛА,
ЯКИЙ СПРОСТОВУЄ ПІДХОДИ ПЕРИПАТЕТИКІВ
ДО ВИЗНАЧЕНЬ

63

Перипатетики приймають те, що визначення речі може бути загальним і частковим, і якщо воно самісне, то загальне, для означення дійсності не потребує іншої відповіді на питання «Що це?» і тому називається «родом». Самісне ж і часткове водночас називається «видом». В інших книжках ми вже згадували про ці речі, оскільки вони використовуються в дефініціях.

Так само перипатетики вважають, що невідомого можна досягнути тільки через відоме. Таким чином, самісне й часткове не може бути досягнуте тим, кому воно невідоме, оскільки якщо воно буде досягнуте в іншій речі, то не буде невідомим. І якщо воно не виявляється через відчуття і не може бути досягнуте, то залишиться невідомим. Якщо ж це невідоме буде визначене через загальні речі, а не притаманні конкретно йому, то це також не буде його визначення, тим більше, якщо це часткове не досягається відчуттями та не є очевидним через якийсь інший підхід. Якщо ж мова йде про те, сукупність чого відома загалу, то це трохи інший випадок, про який ми ще

скажемо. Якщо ж хтось згадує відомі самісні визначення, то чи може бути впевненим в існуванні ще чогось самісного, крім цього? І тоді слухач, опонент чи учень повинен запитати про це. Той же, хто дає визначення, не має говорити: «Якби в речі була ще якась властивість, я би її знав», оскільки чимало властивостей залишаються поза межами очевидності. Недостатньо сказати: «Якби в речі було ще щось самісне, то ми знали би лише його щосевість»¹. Насправді, якщо визначено дійсність речі, то визначено й усі сутнісні особливості, і якщо існуватиме ще щось сутнісне, яке залишиться невідомим, то це означає, що наше знання не буде дійсним і достеменним. Тому цілком зрозуміло, що спиратися на дефініції, як це роблять перипатетики, неможливо, і вони самі ж визнають цю складність. Не залишається нічого іншого, як використовувати ті дефініції, які будуть повноцінними визначеннями².

1 «Щосевість» (*magīyā*) — категорія означення самості речі («Що це?»).

2 Як відзначає аш-Шагразурі, людину ас-Сутраварді визначав як «істоту, що здатна сміятися, писати, прямохідну, вкриту шкірою й наділену нігтями». Помітно, що це радше натурфілософське або взагалі біологічне визначення, аніж «стандартна» на той час філософська дефініція перипатетиків («людина — жива, розумна істота»). Кутб ад-Дін аш-Шіразі натомість підкреслює, що «повноцінність» визначень полягає в тому, що всі означені властивості можуть бути посдані в одному й лише одному означенні (як у згаданій дефініції людини).

ЧАСТИНА ДРУГА

ДОКАЗИ
ТА ЇХНІ ОСНОВИ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ. СУДЖЕННЯ І СИЛОГІЗМ

67

Судження — це висловлювання, про яке можна говорити як про істинне чи хибне. Силогізм — це висловлювання, складене із суджень, тобто якщо стверджується одне, то з нього випливає інше. Найпростіше судження — предикативне, коли стосовно певної речі стверджують, належить вона до якоїсь іншої чи ні. Наприклад, коли хтось говорить: «Людина — або тварина, або ні». Відповідно, те, стосовно чого це стверджується, називається «суб'єктом», а те, що про нього стверджують, називається «предикатом». Таким чином, із двох суджень виходить одне, й сполучаються вони через те, що називається «умовною кон'юнкцією», як, приміром, у твердженні «Якщо зійде сонце, то настане день». Перша частина називається «підставою», друга, відповідно, «наслідком».

Якщо ж ми вирішимо скласти з них силогізм, то долучимо предикативне судження, щоб підстава зійшлася з наслідком: «Оскільки сонце сходить, мусять настати день». Так само можна спростувати наслідок через спростування підстави: «Оскільки день не настав, це означає, що сонце не зійшло». Це так, оскільки існування зумовленого залежить від того, що його зумовило, і так само відсутність призводить

до відсутності його існування. Але можуть бути випадки, коли наслідок буде ширшим за підставу. Наприклад, коли говорять: «Якщо ця річ чорна, то вона має колір». Тобто, якщо в цьому випадку прибрати часткове, це зовсім не означатиме, що втратить чинність загальне.

68

Обидва предикативні судження поєднуються через умовну диз'юнкцію, зокрема речення типу «Число або парне, або непарне». Воно може мати дві або більше частин. Якщо ж частини певної дійсності не можуть бути поєднані, але її треба виразити в силогістичному судженні, то можливі певні винятки, один чи навіть більше, або й спростування, і може бути так, що одне судження спростує всі інші. Наприклад, це кон'юнктивні судження типу: «Щоразу, коли сходить сонце, настає день, а коли заходить, настає ніч». Якщо ж мова йде про диз'юнктивні, то це судження на кшталт «Або сонце сходить, і тоді настає день, або сонце заходить, і тоді настає ніч». Варіантів тут багато, і хто їх знатиме, тому неважко буде розуміти ці речі, опановуючи логічне мистецтво (*аль-канун*)¹. Знай, що правильність умовних суджень залежить від суджень предикативних, зокрема протиставлення, як у випадку з реченням «Схід сонця зумовлює існування дня», а протиставляється йому «ніч».

1 Букв. «Закон мислення». Джерелом для «логічних» розділів «Філософії світла» вочевидь була спадщина Ібн Сіні (зокрема «Книга спасіння»).